

ÇANKIRI AĞZINDA BİLGİNİN KAYNAĞINI İŞARETLEME: AKTARIMSALLIK ULAMI¹

Melike ÜZÜM*

Nurettin DEMİR**

Öz: Bu çalışmada, Çankırı ağzında dolaylı bilginin kaynağını işaretleyen *-mİş*, *-(I)mİş*, *-(I)mİş(I)mİş* ve *-(y)AsI* biçim birimleri işlevsel açıdan ele alınmaktadır. Ayrıca kanıtsallığın ortaya çıkmasında kültürün etkisi dikkate alınarak ağız konuşurlarının sosyal etkileşimde aktarimsallık kullanımına yönelik yaklaşımlarına yer verilir. İnceleme verisi, Çankırı ağızlarından alan araştırması yöntem ve teknikleri kullanılarak toplanmıştır. Derleme sırasında ağız konuşurlarına sözlü tarih, kültür ve masal gibi farklı anlatı türlerinde kanıtsallığı tespit etmeye yönelik yönlendirici sorular sorulmuştur. Araştırma konusu işaretleyicilerin, diğer ağızlardaki durumuyla ilgili alan yazını taranarak aktarimsallık işlevini örneklendiren kısıtlı dil malzemesi çalışmaya dahil edilmiştir. İncelemede *-(I)mİş(I)mİş* ve *-(y)AsI* diğer iki kanıtsal gibi Johanson'un kanıtsallık teorisi çerçevesinde dilbilgisel dolaylılığın alt ulamında yer alan aktarimsallık işaretleyicileri olarak kabul edilmiştir. İşaretleyicilerin ağız bölgesindeki işlevleri, önce biçim birim ve anlam alanı arasındaki ilişki sorgulanarak sonra da edimsel düzeyde ortaya çıkan anlam alanları kültürel bağlamda değerlendirilerek ele alınmıştır. İnceleme sonucunda *-mİş* ve *-(I)mİş* kanıtsallarının standart varyanttakiyle benzer kullanımlarının yanı sıra ağız konuşurlarının *-(y)AsI* ile önermesel bilginin gerçekliğine yönelik yaklaşımlarını içeren bir aktarım ifadesi oluşturdukları, *-(I)mİş(I)mİş* ile ise nötr bir duruş sergileyerek salt aktarım bildiriminde buldukları ortaya konmuştur. Kültürel açıdansa ağız konuşurlarının *-(y)AsI*'nin kullanıldığı bağlamları "dedikodu" olarak nitelendirdikleri ve bu işaretleyiciyle veri sunmaktan kaçındıkları gözlenmiştir. Çalışma, ağız konuşurlarının aktarimsal bilginin güvenilirliğine yönelik kendilerini nasıl konumlandıklarını açıklamakta, kanıtsallık ve kültür ilişkisine dair bulgular sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: kanıtsallık, aktarım, bilgi kipliği, Çankırı ağzı, kültür.

Marking the Source of Information in Çankırı Dialect: The Category of Hearsay

¹ Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Proje no: 123K412, *Ağızların Dilbilimsel Yaklaşımına İncelenmesi ve Dijital Ortamda Paylaşımı: Çankırı Ağzı Örneği*

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-posta: melike.uzum@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2338-8066

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-posta: demirn@hacettepe.edu.tr, ORCID:0000-0002-3891-6546

Abstract: This study examines the functions of -mİş and -(I)mİş, -(I)mİş(I)mİş and -(y)AsI in the Çankırı dialect, focusing on their role in marking the source of indirect information with a functional approach. In addition, it investigates the effects of cultural factors on the emergence and usage of evidentials, particularly in social interactions. The data for analysis, gathered through fieldwork methods, delves into various narrative genres, such as oral history, fairytales, and anecdotes, alongside participants of everyday speech. Drawing from existing literature on similar markers in other dialects enriches the analysis. Adopting Johanson's evidentiality theory, the study categorizes -(y)AsI and -(I)mİş(I)mİş as grammatical markers under indirectivity in a similar way to other two evidentials. It initially explores their occurrences in the dialect through a functional analysis questioning the morphemes' relationship with semantic domains, followed by assessing pragmatic implications within the cultural context. Findings reveal that speakers employ -(y)AsI to convey personal approaches, while -(I)mİş(I)mİş indicates a more neutral epistemic stance, in addition to the similar uses of the evidentials -mİş and -(I)mİş as in the standard variant. Culturally, -(y)AsI is associated with contexts akin to gossip, while speakers tend to avoid presenting data using this marker. The study elucidates the epistemic stance of dialect speakers concerning the reliability of hearsay information and provides insights into the intricate relationship between evidentiality and culture.

Keywords: *evidentiality, hearsay, epistemic modality, Çankırı dialect, culture.*

Giriş

Ağız bilimi, araştırmacıların ilgisini ilk başlarda tarihsel dilbilime veri sunmak amacıyla çeken bir alanken daha sonra toplum dilbilim ile ilişkili olarak ele alınmaya başlanmıştır. Alan araştırmalarıyla öne çıkan ağız bilimi çalışmaları, standart varyant dışındaki kullanımların derlenmesine yoğunlaşmakla birlikte toplanan verilerin incelenmesinin gerekliliğine de işaret etmektedir (Trudgill, 1999, s. 2-3). Ayrıca, dilin kullanımı açısından gerçek bir dil malzemesi sunarak farklı bilim dallarına çok yönlü veri sağlamaktadır. Anadolu'da ağız araştırmaları ise 1867'de Maksimov'un Hüdavendigar ve Karaman'daki çalışmalarıyla başlar, 1940 sonrası Türk araştırmacıların yaptığı derlemelerle yaygınlık kazanır (Demir, 2013, s. 13).

Türkçenin yerel varyantları üzerine incelemelerde standart varyantı temel alan dilbilgisi kitaplarındaki terminolojinin kullanımı ve inceleme şablonunun izlenmesi yaygın olarak görülür (yayınlar için bk. Gülensoy ve Alkaya, 2003). Ancak dilbilimin teorileri doğrultusunda ağız malzemesine yönelik farklı yaklaşımların geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Türkçenin varyantları, Anadolu, Rumeli, Kıbrıs'ı kapsayan geniş bir coğrafyada dil içi gelişmeler, dil ilişkileri, son yıllardaki göç hareketleri sonucunda dilin görünümü açısından coğrafi sınırlandırmanın yetersiz kalacağı bir çeşitlilik gösterir. Yeni derleme faaliyetleriyle tarihsel süreçteki değişim karşılaştırmalı olarak incelenebileceği gibi diller arası incelemelere de bulgular sunulabilir. Örnek olarak son yıllarda artan bir ilgi gören kanıtsallık ulamının Türk dillerinde dilbilgisel unsurlarla işaretlenmesine yer veren çalışmalar standart varyanta dayanan bulguları temel alır (örn. olarak bk. Willett, 1988; Aikhenvald, 2004; Boye, 2018). Sınırlı sayıda ağza odaklanan çalışmalarda ise dilbilgisel kanıtsalların ağız bölgesinde dil ilişkisi kaynaklı kaybolduğu konusu kısıtlı da olsa kendine yer bulur (Brendemoen, 1997; Demir, 2012; Işık Taş ve Sağın Şimşek, 2019). Diğer yandan ilişki sonucu özellikle Türkçenin baskın olduğu coğrafyada diğer

dillerdeki kanıtsallık stratejilerinin dilbilgiselleşme eğiliminde olduklarına dikkat çekilir (Aikhenvald, 2018, s. 150-151). Türkçe kanıtsallık sistemi özellikleri görüldüğü kadarıyla diğer diller için cazip olduğundan Güneybatı, Orta Asya, Güneydoğu ve Kuzeydoğu Avrupa’da ilişkide bulunan dillere kopyalanır (Johanson, 2018, s. 521-522). Türkçenin diğer dillerde tespit edilen etkisi, kendi içindeki dinamikleri görmek için de ön bulgular sunar. Odaklanılan ağız bölgesinde aşağıda gösterileceği üzere iki farklı aktarımsalın gelişmesi, kanıtsalların Türkçe konuşurları için iletişimde dilsel ve kültürel açıdan önemini doğrular.

Diğer Türk dillerinde ve Türkçenin standart varyantında bilginin kaynağını işaretleme işlevini taşıyan çekim eklerinin tarihi kaynakları belirsizdir. Ancak Johanson dildeki genel eğilimlerden hareketle kökenleri belirsiz olsa da *-mİş* ve *-gAn* için eylem sonrası pozisyonda yer alan yardımcı unsurun önündeki zarf-fiil ekinin kaybolması sonucu ekleşme şeklinde bir gelişme yolu önerir. Buna göre *-mİş* biçim birimi *bıŞ-* “olgunlaşmak, pişmek vb.” ve *-gAn* biçim birimiyse *ka:n-* “tatmin olmuş, doymuş vb.” eylemlerinden gelişmiş olabilir (2018: 515). Sınır sonrası [Postterminal] bakış açısı bildiren bu öğeler olay gerçekleşikten sonra arkasında kalan izlere işaret eder. Konuşur olayla ilişkili bu izlerden hareketle mantık yürüterek çıkarımda bulunabilir. Kanıt türü ayırımına işaret etmeyen kanıtsal *-mİş*, aktarımsal bilgiyi işaretlemeye de kullanılır. Diğer bir işaretleyici ise *-(I)mİş*’tir. Kanıtsal *-(I)mİş* açık bir şekilde dolaylılık bildirir ama algısal durumlar için de kullanımı görülür: *Acıymış*. Bu tür kullanımları da göz önünde bulundurarak Türkçenin standart varyantında kanıtsalların asıl işlevinin kanıtın varlığına işaret etmek olduğu söylenebilir (bk. Conillie, 2009, s. 52).

Türkçenin kanıtsallık sisteminde dolaylılık bildiriminin önemi birçok çalışmada ele alınmıştır (örnek olarak bk. Mansuroğlu, 1953; Slobin ve Aksu, 1982; Aksu-Koç ve Slobin, 1986; Csató, 2000; Johanson, 2000; 2003; 2018; Özmen Veld, 2006; Corcu Gül, 2010; Karakoç ve Herkenrath, 2019). Ancak ağızlarda kanıtsalların gelişimi, işlevleri, ayırıcı özellikleri, kültürel arkaplanı gibi konular incelenmeyi beklemektedir. Bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla bu incelemede, Çankırı ağızından örneklerle bilgiye dolaylı erişimin bir türü olarak aktarımsallık ulamı altında *-mİş* ve *-(I)mİş* genel olarak değerlendirildikten sonra *-(I)mİş(I)mİş* ve *-(y)AsI* kullanımlarının ayırıcı özellikleri ve işlevleri üzerinde durulacaktır. Aktarımsallık ulamıyla sınırlandırılan çalışmada, alan yazını tartışılarak “Çankırı ağızında tespit edilen aktarımsalların kullanım alanları ve aralarındaki farklar nelerdir?” ve “Aktarımsal bilginin işaretlenmesi kültürel bağlamda nasıl değerlendirilebilir?” sorularına odaklanılacaktır.

1. Alan Yazını

İşlevsel açıdan kanıtsallar, bilginin kaynağını bildirmenin yanı sıra konuşurun önermesel bilginin olgusallık değerine yönelik yaklaşımını bildirme, şaşırma, ikna etme, önermenin sorumluluğunu almama, iletişimi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme amacıyla başvurduğu öznellik taşıyan dilsel araçlar olarak değerlendirilebilir (Slobin ve Aksu, 1982; Csató, 2000; Johanson, 2000; 2018; Xu, 2022).

Dilbilgisel bir ulam olarak ele alınan kanıtsallık, önce tipoloji çalışmalarında görülürken (Aikhenvald, 2004; Johanson, 2000), edimsel düzeyde işlevlerinin sorgulanmasıyla mizah (Ruiz-Gurillo, 2020), medya dili (Romero, 2016), gazete dili (Blanco, 2020), politik söylemler (Xu, 2022) gibi farklı söylem ya da metin türlerinde de incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar, iletişimde kanıtsalların söylem türüne göre nasıl değiştiğine dikkat çekmiş, kültürler arası farklılıklara da işaret etmiştir.

Diller arası incelemelerde, Türk dillerinin tipolojisi ve kanıtsallık sistemi nedeniyle Türkçedeki görünüm yaygın bir şekilde yer bulur (Willett, 1988; Palmer, 2001; Aikhenvald, 2004; Forker, 2018 vb.). İncelemelerde ortak olarak dolaylılığın dilbilgisel görünümü *-mİş* ve *-(I)mİş* kullanımlarıyla örneklendirilirken doğrudan kanıtsallıkla ilgili görüşlere de yer verilir. Willett, Türkçede geniş zaman ekinin (aorist tense) konuşurun doğrudan bir kanıtı sahip olduğunu bildirdiğini, geçmiş zamanda doğrudanlığın ise *-DI* ile işaretlendiğini, *-mİş*'in üçüncü el aktarım, halk bilgisi (dilden dile aktarılan inanç ve geleneklere ilişkin bilgi) ve rüyalara ya da olayın sonuçlarına dayalı çıkarımı kapsayan bir dolaylılık işaretleyicisi olduğunu belirtir (1988, s. 75). Palmer da Aksu-Koç ile Slobin'in 1986 tarihli çalışmasına atıf yaparak *-mİş* (dolaylılık) ve *-DI* (doğrudanlık) ayırımına yer verir (2001, s. 47). Bitimli ve bitimsiz cümlelerde *-mİş* kullanımına ilişkin olarak Forker, karşıolgusal cümlelerin kurulumunda görev alan *-mİş*'in kanıtsal içerik taşımadığına dikkat çeker (2018, s. 79). Benzer şekilde Johanson (2018, s. 521) Türk dillerinde dolaylılığı ana cümleyle sınırlandırır, *-mİş(I)DI* kullanımında *-mİş*'in kanıtsallık bildirmediğini, ancak *gibi* ile yönetilen bitimsiz yapılarda kanıtsal kullanımının ortaya çıktığını vurgular: *git-miş gibi*. Ayrıca alan yazınında kanıtsalların diller arası çeviri ya da aktarımının güçlükler taşıdığına, kültürel farklılıklardan dolayı köken dilde bulunmayan anlamların hedef dilde kodlanabileceğine de yer verilir (bk. Aikhenvald, 2018, s. 7). Hem dil incelemelerinde hem de çeviride, özellikle Türkçedeki dilbilgisel kanıtsallara karşılık bulma ve anlamın ne ölçüde doğru aktarılabilirdiği dil tipolojisine ve kültürel yapıya göre değişiklik gösterir. Kurgusal anlatıya odaklanarak Üzüm, Demir ve Polat (2023a) Türkçedeki dilbilgisel kanıtsallara edebi çeviride verilen eşdeğer sözlüksel işaretleyicileri ve Türkçedeki kanıtsal içeriği İngilizceye aktarma stratejilerini Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* adlı romanından hareketle inceler. Çalışmada, dilbilgisel işaretleyicilerin İngilizcede nasıl karşılandığını ve İngilizcede kanıtsallık ulamının görünümünü ele alan çalışmalarda bu yapıların nasıl değerlendirildiğini karşılaştırmalı olarak tartışır. İnceleme sonucunda, çeviride ortaya çıkan sorunun sadece tipolojiden kaynaklanan anlamsal bir sorun olmadığını, yazarın üslup özelliklerinin de belirli bir seviyede aktarılamadığı görüşünü paylaşırlar. Ayrıca çalışma, eser özelinde bilginin kaynağını işaretlemeye İngilizce ve Türkçe arasındaki farkları karşılaştırmalı olarak örneklerle sunar.

Diller arası düzeyde gözlemlenen diğer bir durum ise çokdillilerin dil repertuarına bağlı olarak kanıtsal kullanımınıdır. Bu konuyla ilgili olarak Tosun ve Filipović (2022) Türkçe konuşurlarının kanıtsal kullanımını dil edinimi ve çokdillilik açısından ele alarak İngilizce ve Türkçe konuşurları üzerine deneysel bir çalışma uyguladılar. Elde ettikleri verilere göre, diller arası çeviride, konuşur doğrudan eriştiği bilgileri iki dil arasında birbirine yakın ifade edebilir, ancak dolaylı bilgide anlam kaybı ortaya çıkar. Ayrıca konuşurların dil edinim süreçlerini sorgulayarak dil yeterlilikleriyle maruz kalma seviyelerinin kanıtsal kullanma eğilimlerinde etkili olduğu bulgusunu ortaya koyarlar.

Yukarıda da işaret edildiği üzere Türkçenin standart varyantına odaklanan kanıtsallık çalışmaları bulunurken ağızlar üzerine incelemeler daha kısıtlıdır. Ağızlarda kanıtsallığın görünümüne ilişkin olarak, *-(y)IK*'ın kanıtsallık işleviyle Osmaniye ve Adana ağızlarında kullanıldığına (bk. Yıldırım, 2006; 2018; Demir, 2007; 2012; Al 2018), Trabzon yöresi ve Kıbrıs ağızlarında İngilizce ve Yunanca etkisiyle dil ilişkisi kaynaklı dilbilgisel unsurların kanıtsallık işlevini kaybettiğine dikkat çekilir (Brendemoen, 1997; Demir, 2012; Işık Taş ve Sağın Şimşek, 2019). Makedonca, Tacikçe, Gürcüce gibi dillerde ise Türk dillerinden kanıtsallığın kopyalandığı da görülür (Johanson, 2018, s. 522).

Alan yazını genel olarak değerlendirildiğinde salt dil incelemesi, çeviri ya da dil edinimi açısından kanıtsallarla kültürel arka planın ilişkili olduğu görülür. Edebi çeviride yazarın kullandığı deyimlerin hedef dildeki kalıp ifadelerle verilmesi ya da dolaylı bilginin farklı türlerinin ayrımının dillere göre değişmesi, dil ediniminde kanıtsal kullanımına maruz kalma düzeyi ve kültürel çevrede bulunarak kolektif bilgiye dahil olma gibi etkenler kanıtsalların diller arası ortaya çıkışında rol oynar. Bu açıdan kanıtsalların hangi anlam alanıyla ve hangi bağlamlarda ortaya çıktığının ağızlardan toplanan veride incelenmesi Türkçenin kanıtsallık sistemini tanımlamaya katkı sağlayacağı gibi kültürel çerçevede değerlendirilmesi sosyal etkileşimdeki önemine yönelik bulgular sunacaktır.

2. Yöntem ve Veri

Çalışma, Çankırı ağızlarında *-mİş* ve *-(I)mİş* kanıtsallarının genel görünümü sunduktan sonra *-(I)mİş(I)mİş* ve *-(y)AsI* kullanımlarına odaklanarak sosyal etkileşimde işlevsel özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik incelemede benimsenen işlev odaklı yaklaşım, dilin sosyal ve bilişsel işlevini merkeze alarak biçim ve işlev arasındaki dinamik ilişkiyi ortaya koymayı ve dilbilgisel yapıyı etkileyen işlevleri çözümlmeyi hedefler (Thompson, 2003, s. 53). Gerçek dil malzemesine yönelen bu yaklaşım, yöntemsel seçimler açısından özellikle derlem temelli incelemelerle ilişkilendirilir (bk. Bishoff ve Jany 2013, s. 1-2). Ağız bilimi çerçevesinde değerlendirildiğinde de alan araştırmasıyla elde edilen verilerden hareketle dilbilgisel özellikleri sorgulamada unsurların işlevlerini tanımlamaya ve kültürel arka planın işlevlere etkisini anlamaya yardımcı olacaktır.

Ağız verisinde *-(I)mİş(I)mİş* ve *-(y)AsI*, Johanson'un (2000; 2003; 2018) işaretlenmişlik (marked) ve işaretlenmemişlik (unmarked) zıtlığı çerçevesinde dolaylılığın işaretlenmesi olarak değerlendirilmiştir. Türk dilleri için sunulan sınıflandırmada Johanson, Türkçede *-mİş* ve *-(I)mİş* işaretleyicilerine odaklanır. Bu işaretleyicilerin Türkçenin standart varyantındaki işlevleri Çankırı ağızında da görülür. Ancak bu çalışmada karşılaştırmalı bir incelemeyle aktarımsallığın farklı görünümünü sunan *-(I)mİş(I)mİş* ve *-(y)AsI* kullanımlarına odaklanılacaktır. Gelişim süreçleri hakkında bilgi vermek amacıyla işaretleyicilerin kökenleriyle ilgili görüşlere kısmen yer verilecektir. Kanıtsallık ve bilgi kipliği arasındaki ilişki açısından ise iki ulam ayrı, ancak birbirleriyle ilişkili kabul edilir (bk. Willett, 1988, s. 55).

İnceleme verisi, Çankırı Merkez'den ve İcyenice, Paşa köyü, Aşağı Çavuş, Yukarı Çavuş, Handırı, Ovacık, Akçavakıf köylerinden derlenen yaklaşık on iki saatlik ses kaydından oluşmaktadır. Veri, etik kurul izni alınarak yürütülen alan araştırmasında kanıtsallığın ortaya çıkabileceği yönlendirici sorularla ve katılımcı gözlem yoluyla toplanmıştır (kanıtsalları belirlemede kullanılacak soru örnekleri için bk. Mélac, 2022, s. 12). Ağız konuşurlarına yaşadıkları bölgenin geçmişi, ailelerinden duydukları geleneksel anlatılar, rüyalar, efsaneler ve olaylar hakkında sorular yöneltilmiştir. Ses ve video kayıtlarının transkripsiyonunda ele alınan konu açısından önemli olmayan fonetik ayrıntılar gösterilmemiş, fonemler ve bölge ağızı için tipik olan sesler verilmiştir. Kanıtsal kullanımının anlatı türüne göre değişiklik gösterebileceği göz önünde bulundurularak katılımcı gözlem yoluyla günlük dilde kanıtsalların hangi koşullarda ortaya çıktığına dair kullanım örnekleri not alınmıştır. Ayrıca alan yazınında tespit edilen *-(y)AsI*'nın kanıtsallık işleviyle ilgili farklı ağızlardan örnekler, incelemeye dahil edilmiş (Aksoy, 1945; Acar, 2022), açıklamalarda geniş bir veri tabanı sunan *Türkçe Ulusal Derlemi*'ne

(TUD) de başvurulmuştur (Aksan vd., 2012). Aktarımşallığın ortaya çıkışında kültürel arka planın etkisini değerlendirebilmek için elde edilen veriler kültürel açıdan ele alınmıştır. Buna ek olarak ağız konuşurlarından aktarımşalları belirli bağlamlar içinde yorumlamaları istenmiş, hangi durumlarda hangi kanıtsal kullanımına ihtiyaç duydukları sorgulanmıştır.

3. Kuramsal Çerçeve

3.1. Kanıtsallık Ulamı

Dünya dillerinde kanıtsallık öncelikle dil tipolojisi açısından doğrudan ya da dolaylı bilgiye erişimi bildiren dilbilgisel kanıtsalların varlığına ve işaretleyicilerin anlam alanlarına göre ele alınır (Johanson 2000; Plungian 2001; Aikhenvald 2004). Daha sonraki çalışmalarda kültürel arka planın da önemine dikkat çekilerek kanıtsal kullanımının ve konuşurun tercihlerinin iletişimdeki rolü edimsel yaklaşımla sorgulanmaya başlanır (Nuckolls ve Michael 2012; Nucholls 2018). Bu yolla konuşurun epistemik yaklaşımını da içeren metaforik ya da retorik kullanımlar da kanıtsallığa dahil edilir. Örneğin söylemde kişisel algıya dayalı çıkarımı “...gördüm ki, anladım ki” (I saw that...) ile konuşurun olgusal duruma yönelik yaklaşımı metaforik bir ifadeyle aktarılırken “biliyorum ki ...” (I know that...) kullanımı konuşurun kişisel bilgisine dayalı varsayımında ortaya çıkabilir (Xu 2022, s. 6). Epistemik yaklaşım bildiren bu kullanımların kanıtsallığa dahil edilmesinde inanç (belief) bilgiye erişimin bir türü olarak kabul edilir (Chafe 1986, s. 263). Epistemik kiplik ve kanıtsallık ilişkisini daha açık hale getirmek için Xu (2022, s. 6), “inanıyorum (ki)...”, “biliyorum (ki)...” gibi kullanımlarda konuşurun zihninde sağlam bir kanıt olduğunu ve politik söylemde ikna ediciliği artırmak için sık kullanıldığını belirtir. Ancak dinleyici tarafından doğrulanamayan bu önermesel bilgiler konuşurun görüşünü yansıtan ve yüksek derecede öznellik taşıyan ifadelerdir. Bu nedenle epistemik işaretleyici tercihiyle konuşur önermesel bilginin sorumluluğunu aldığını da bildirir (Xu 2022, s. 6).

Kanıtsallık ve epistemik kiplik arasındaki ilişki farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Her iki kategori de alt anlam ilişkisi, anlamsal genişleme ya da bazı alt ulamlarda örtüşme gibi işlevsel olarak iç içe geçmiş bir görünüm sergiler (Cornillie, 2009, s. 47; Wiemer, 2018, s. 88). Kapsamlı bir sisteme sahip dillerde kanıtsalların içeriği de önem taşır. Dillerde kanıtsallığı ayrı bir ulam kabul ederek bilgiye erişimin konuşur ve dinleyici arasında ortak bir alan oluşturduğu, geleneksel bilgi için geniş bir kitle tarafından bilindiği gibi ayrımlar da görülür (Matthews 1965; Tournadre & LaPolla 2014). Aktarımşallık ulamı için Matthews (1965, s. 100), Hidatsa dilinde *alıntılama* (quotative) ve *aktarım* (report) ayrımının farklı işaretleyici tercihiyle ortaya çıktığını örneklerle sunar. *Alıntılama* (they say... “onlar anlatır/söyler...”) tercihinde metin türü de önem taşır. Örneğin mitler ya da hikayeler gibi halk anlatılarında alıntılama genelleşmiştir. *Aktarım* (I have been told... “bana söylendi, duydum (ki)...”) tercihiyle ise konuşur, önermesel bilginin sadece bir başkası tarafından kendisine söylendiğini bildirir. İki kanıtsalın kullanımsal farkları değerlendirildiğinde bilgiye erişim ve anlatı türü açısından bir sınırlılığa işaret edilir.

Konuşurun önermesel bilgide sunulan olaya yönelik kendini nasıl konumlandığı da işaretleyici seçimiyle ilişkilidir. Örneğin aktarımşallık mesaj ve mesajı kodlayan arasında bir mesafe oluşturarak konuşurun bilginin sorumluluğunu almadığı durumlarda tercih edilir (Givón, 1982, s. 27-28; Aksu-Koç, 1988, s. 160; Fitneva, 2018, s. 200; Johanson, 2018, s. 519). Dolaylı olarak bilgiye erişimin başka bir türü olan çıkarımşallıkla aktarım arasındaki fark yine önermesel bilgi ve konuşur arasındaki

mesafeyle ilişkilidir. Aktarımda konuşur önermesel olayın gerçekleşme süreci ya da sonucunda gözlemleyebileceği bir noktada yer almaz (Slobin ve Aksu, 1982, s. 192). Ancak geriye dönük çıkarımda (retrospective inference) olayın arkasında bıraktığı izler (traces) ya da eş zamanlı çıkarıma temel oluşturan önermesel olayla ilişkili işaretler (signs) yani gözlemlenebilir kanıtlar vardır (Plungian, 2001, s. 352-354). Konuşur kanıtların ortaya çıktığı yer ve zamanda bulunur. Bazı dillerin kanıtsallık sisteminde ise konuşurun önermesel bilgiye yaklaşımını da içeren ayrı bir işaretleyici bulunmaktadır (Nucholls, 2018). Bu tür dillerde bazı işaretleyicilerde kiplik ve kanıtsallığın örtüştüğü söylenebilir ancak yine öncelikli olan bilginin kaynağının işaretlenmesidir.

3.2. Türkçede Kanıtsallık

Türkçede kanıtsallığın görünümüne incelemelerinde yer veren Aikhenvald (2004; 2018; 2021) ve Willett (1988) dünya dillerinden hareketle, Johanson (2000; 2003; 2018) ise Türk dillerinden örneklerle kanıtsallığı dilbilgisel bir ulam olarak tanımlar. Ancak dilbilgiselleşme süreci açısından İngilizcedeki kanıtsallık bildirimlerini değerlendiren Mélac (2022), kanıtsal işlevin farklı düzeylerde dilbilgiselleşme süreci sonucunda ortaya çıktığına işaret eder. Bu açıdan Türk dillerinde de henüz dilbilgiselleşme sürecinin son aşamasına ulaşmamış kanıtsallar görülür (Üzüm, 2023). Bunlar dilbilgiselleşmenin ara aşamasında olan parçacıklar olarak değerlendirilebilir.

Kanıtsallık sisteminin tanımlanmasına yönelik olarak Johanson (2018) Türk dillerinde işaretlenmişlik ve işaretlenmemişlik ayrımıyla bilginin kaynağında dolaylılığın ayırt edildiği görüşündedir. Bu görüşe zıt olarak ise Aksu ve Slobin (1982) doğrudan ve dolaylılık ayrımı yaparak *-DI* ve *-mİş* zıtlığı çerçevesinde konuyu ele alır. Bu görüş Türkçeye değinen çalışmalarda büyük ölçüde kabul görür (Ünal, 2018, s. 176; Fitneva, 2018, s. 185). Diğer bir görüş ise dolaylılığa karşı diğerlerinin doğrudan kanıta erişimi bildirdiğidir (Gül, 2017, s. 25). Bu yaklaşıma göre *-mİş* kullanılmaması durumunda konuşur doğrudan kanıt türüne işaret etmektedir.

Türk dilleri tipolojik olarak dilbilgisel kanıtsallar bulundurur ve bunlar Eski Türkçeden itibaren tanımlanmaktadır (Tekin, 1967, s. 192). Bunun bir sonucu olarak ilişkide bulunan dillere kanıtsallığın kopyalandığı ya da bazı ağız bölgelerinde kaybolduğu görülür. Örneğin Farsça etkisiyle doğu ağızlarında (Demir, 2012), Yunanca etkisiyle ise Kıbrıs ve Karadeniz ağızlarında kanıtsal *-mİş* kullanılmaz (Brendemoen, 1997; Demir, 2002; Işık Taş ve Sağın Şimşek, 2019). Diğer yandan Türk dilleri aracılığıyla Bulgarca, Makedonca gibi Balkan Slav dillerinde, Anadolu ve Kafkas coğrafyasında konuşulan Gürcüce ya da İran dillerinden Tatarcada kanıtsalların geliştiği görülür (Friedman, 2018, s. 131-141; Johanson, 2018, s. 522; Aikhenvald, 2018, s. 162). Yine İstanbul'da konuşulan Ladino (Yahudi İspanyolcası) dilinde Türkçedeki *-mİş*'ın işlevlerinin var olan bir unsura kopyalandığına dikkat çekilir (Aikhenvald 2018, s. 150-151). Kültürel bağlamda değerlendirildiğinde Türkçe gibi kanıtsallık sistemi görülen dillerin konuşurları için kanıtsallar sosyal etkileşimde başarılı bir iletişim için gereklidir. Toplumdaki ortak ya da paylaşılan bilgiyi, bilgiye erişme yollarını, toplum ile bilgi arasındaki ilişkiyi gösteren dilsel araç olarak işlev görürler (Roque, 2019, s. 353-354). Kullanılmamaları durumunda konuşur, yanlış anlaşılma kaygısı taşır ya da anlam eksikliği olduğunu düşünür (Aikhenvald, 2004, s. 334). Bunların yansımaları olarak dil repertuarında Türkçe bulunan konuşur bunu diğer dillere de aktarır. Böylece konuşurların hem dilsel hem de kültürel etkileşimi sonucu Türkçenin baskın olduğu coğrafyada kopyalanma eğilimi ortaya çıkar.

3.3 Aktarımın türleri

Bilgiye bir başkası aracılığıyla erişildiğini bildiren aktarım sallar, dillerin kanıtsallık sistemine ya da stratejilerine göre farklı özelliklerle ortaya çıkabilir: sözlü aktarım (verbal report); bir olayın belirli bir kişinin başına gelmesini bildiren aktarıma dayalı yeniden anlatım (renarrative) vb. (Aikhenvald, 2004, s. 179-180). İkinci tür aktarımın görüldüğü durumlar için Aikhenvald, şamanların ruhların onlara anlattıklarını nakletmede ortaya çıktıklarını belirtir. Aktarımın diğer yaygın bir kullanım alanı ise masal, hikâye gibi kurgusal anlatılarda anlatımın başlangıcı ya da giriş formelleridir. Bu yolla anlatıcı, anlatımın daha önceden söylenmiş olduğuna işaret eder (Mushin, 2000, s. 947).

Aktarım salların anlam alanı, dilin kanıtsallık sistemi ve işaretleyici sayısına göre değişiklik gösterebilir. Bir işaretleyici bu işlevi üstlenebileceği gibi kanıtsallık sisteminde konuşurun anlamı açık bir şekilde ifade etmesine aracılık eden ya da anlatı türüne göre ortaya çıkan farklı işaretleyici seçenekleri bulunabilir (Palmer, 2001, s. 40-42; Aikhenvald, 2004, s. 185). Örneğin bir işaretleyici sözlü kültüre ait anlatılarda ortaya çıkarken diğer bir aktarımsal ikinci el kanıtı bildirebilir (bk. Howard, 2012). Diğer bir durum ise anlatılardaki olay örgüsünde karakterler ve konuşmacı arasındaki etkileşimde kanıtsalların kullanımı ve rolüdür. Bu çerçevede aktarım sallar konuşurun önermesel bilgiyle ilişkili olarak mekansal durumu ve yaklaşımı hakkında da kodlar içerir (de Haan, 2001, s. 216; Mushin, 2000, s. 932). Kültürle yakından ilişkili olan bu kodlar, bireysel ve kolektif bilginin sosyal etkileşimle nasıl şekillendiğine ve kanıtsalların iletişimdeki rolüne bağlı olarak ortaya çıkar (bk. Nuckolls ve Michael, 2012, s. 184). Örneğin aktarımsal olayın gerçekleşme sürecinin hiçbir aşamasında konuşur aynı yer ve zamanı paylaşmaz, kişisel olarak katılım sağlamaz (Aksu-Koç ve Slobin, 1986, s. 161; Plungian, 2001, s. 353).

Türkçenin ağızları mevcut veri çerçevesinde değerlendirildiğinde aktarım sallar arasında metin türüne göre seçim dışında, epistemik içeriğe sahip olan ve olmayan ayrımı görülür. Gaziantep, Adana, Osmaniye, Konya, Antalya ağızlarıyla Bayır bucak Türkmenlerinden derlenen ağız verilerinden oluşan ve farklı anlatı türlerini içeren derlemlerde *-(y)IK* ve *-mİş* ile aktarımsallık, *-DI* ile de konuşurun katılımcı olarak bulunduğu olayları işaretleme eğilimi görüldüğüne incelemelerde dikkat çekilir (Aksoy, 1945; Yıldırım, 2006; 2018; Demir, 2007). Aksu ve Slobin'in (1986, s. 160) çalışmalarında kurduğu zıtlık gibi ağızlarda da ilk bakışta *-DI*'nin doğrudan erişilen kanıt için kullanıldığı düşünülebilir. Ancak standart varyantta tanık olunmamasına rağmen genel olarak bilinen, inanılan ya da tanık olunan durumlar için de kullanılmaktadır. Ağızlarda durum farklı olabilir ve bilginin kaynağına yönelik ayrımın daha ayrıntılı bir şekilde yapıldığı söylenebilir. Dolaylılık açısından örneğin epistemik yorumlamayı da içine alarak konuşur *-mİş*'a karşılık *-(y)IK* tercihiyle aktarımsal ifadeye yönelik sorumluluk alma, bilgiyi güvenilir bulma gibi öznelğin baskın olduğu bir anlam alanı belirlerken, *-mİş* kullanımıyla nesnel bir duruş ve önermesel bilgiyle arasına bir mesafe koyar. Bu durumda konuşur *-(y)IK* ile aktarımsal bilginin gerçek olabileceği görüşünü de alıcıya iletmiş olur (Üzüm vd., 2023b).

4. İnceleme

Ağızlar, Türkçede bilginin kaynağını işaretlemenin iletişimdeki işlevini ve diğer dillere kopyalanmasında etkili olan sosyal etkileşimdeki rolünü kültürel bağlamda ele alabilmemiz için bize veri sağlamaktadır. Standart varyanttan ayırıcı gelişimler ve bunların kullanım alanları, toplumun düşünme biçimi ve kültürel özelliklerine ilişkin

olarak ağız bölgelerine göre farklılıklar taşımaktadır (Demir, 2012, s. 103-113; Üzüm vd., 2023b). Bunların tespiti için derlenen ağız verilerinin kanıtsallık ulamı açısından ayrıca ele alınması gerekir.

Çankırı ağızına odaklanan bu çalışmada, konuşur için bilgiye erişim yolu ve bu bilgiyi paylaşırken aktarımsallığı işaretlemenin ya da stratejilerle bunu alıcıya iletmenin önemli olduğu gözlemlenmiştir. Kaynak kişiler, dilbilgisel işaretleyicilere ek olarak dolaylı bilgiyi açık hale getirmek için konuşmanın başlangıcında “bilmiyorum, öyle söylüyorlar”, “bana anlatılanı anlatıyorum” gibi ifadelerle başvururlar. Bu tür çerçeve ifadelerle konuşur, anlamı açık hale getirmeyi ve bilginin sorumluluğunu almadığını alıcıya açık bir şekilde iletmeyi amaçlar. Bu durum konuşurun, derleyicinin/alıcının önermesel bilgiye epistemik bir yaklaşım geliştireceğini varsayarak bilginin kaynağını işaretlemeye duyarlılık göstermesiyle açıklanabilir (Marin-Arrese, 2011 s. 791). Konuşuru kanıtsal kullanımına ve dolaylılığı açık hale getirmeye yönelen diğer etkenler ise Türkçenin kanıtsallık sisteminin bir sonucu olarak yanlış anlaşılmaktan ve bilgiyi eksik kodlamaktan kaçınmaktır (Aikhenvald, 2004, s. 334). Bu açıdan alan araştırması hem yönlendirici sorularla elde edilen veriyle hem de katılımcı gözlem yoluyla iletişim ortamında kanıtsalların ortaya çıkışını ve işlevlerini değerlendirmek için ihtiyaç duyulan ortamı sağlamaktadır.

Aşağıda genel bir değerlendirmeye *-mİş* ve *-(I)mİş* kanıtsalları ağız verisinde örneklendirildikten sonra *-(I)mİş(I)mİş* ile *-(y)AsI* kullanımları üzerinde durulacaktır.

4.1. *-mİş*

Kanıtsallık ve görünüş işlevlerinin örtüştüğü *-mİş*, kökeni tam olarak bilinmeyen en eski sınır sonrası bakış açısı işaretleyicisidir. Olayın ardında bıraktığı izlere yönelen odaklı sınır sonrası bakış açısı kaplamsal olarak dolaylılık okumasına izin verirken zamanla bu işlev birincil hale gelmiştir (Johanson, 2000, s. 62; Johanson, 2018, s. 513-514). Eski Türkçedeki görünümünü Tekin (1967, s. 192) sıfatfiil olarak kullanımının yanı sıra yüklemde üçüncü kişiyle kullanımının tanıklandığına işaret ederek “aktarım yoluyla edinilen geçmiş olayları ifade eden geçmiş zaman” işleviyle açıklar. Erdal (2004, s. 268), genellikle koşaçla (örneğin *erür*, *ermez*) ortaya çıkan bitmişlik ya da sınır sonrasılık bildiren bir sıfatfiil eki olarak değerlendirir. Johanson (2018, s. 513) ise doğu eski Türk dillerinde açıkça dolaylılık bildirdiğini, geçmişteki aktarımsal eylemleri ifade etmede kullanıldığını belirtir. Ancak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde çoğu *-mİş* kullanımının kanıtsallık içeriği taşımadığına, Farsçanın yoğun etkisi altındaki Azerbaycan Türkçesi gibi Türk dillerinde de bu durumun görüldüğüne dikkat çeker. Benzer durum ağızlar için de söz konusudur. Bu konuyla ilgili olarak Brendemoen (1997, s. 162-163) Doğu Karadeniz ağızlarında çok nadir olarak standart varyanttaki dolaylılık işleviyle görüldüğünü yerine kanıtsallık açısından nötr değerdeki *-DI*’nin kullanıldığını örneklerle sunar. Ağızlardaki görünümünü genel olarak değerlendiren Demir (2012, s. 103-105) *-mİş*’in kanıtsallık işlevinin geniş bir alanda standart değişkeyle örtüştüğünü ancak Doğu Anadolu ağızlarında geçmiş bildirim işleviyle ortaya çıkarken Doğu Karadeniz ve Kıbrıs ağızlarında ekin kaybolduğunu belirtir. Çankırı ağızında ise standart varyanttaki dolaylılık işleviyle kullanım örnekleri kaydedilmiştir.

- (1) *O çok bile: ne sa: lam bi adamımışımış, o yardım edmiş bunlara da ayran vèrmış tasla, bakır tasla. Bunu başa goreli kazımın hanımı anlatdı.* (NÖ, 73, 11 Mayıs 2024)

Örnek (1)'de aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan *-(I)mIş(I)mış* ve devamında *-mIş* kullanılır. İki kullanım da bilginin aktarıma dayalı olduğunu bildirir. Cümle türü açısından farklılık göstermekle birlikte aktarımın kaynağının da önemli olduğu görülür. Burada *-(I)mış(I)mIş*, söz konusu kişi hakkında söylenegelen, başkalarından duyulan ve topluluk arasında yayılmış aktarımsal bir bilgi olduğu anlamını önermeye ekler (aktarımsallık ulamı için bk. Willett, 1988, s. 57). Bu anlamda genel olarak toplum tarafından anlatılan ve söylenti yoluyla bilinen bir bilginin işaretlemeye farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz (bk. Palmer, 2001, s. 40-41). Konuşur *-mIş* ile belirli bir olaydan bahseder ve bu olay *-(I)mış(I)mIş* ile çerçevesiyle bir anlatıda yer alabilir.

(2) *Atatürk öldü: sene do:muşum, bir haziran Atatürk hayatdaymış.* (BA, 86, 27 Nisan 2024).

Örnek (2)'de ikinci el olarak değerlendirebileceğimiz bir bilgi kaynağına atıfta bulunarak ailesinden duyduğu doğumuyla ilgili anlatıyı bize aktarmaktadır (bk. Willett, 1988, s. 96). Doğum zamanının ifadesinde *-mIş* kullanımı ve birinci kişi ile çekimi, dolaylılığın tanımında Johanson'un (2018, s. 510) yer verdiği bilgiye bilinçli olarak erişimle ilişkilendirilebilir. Konuşurun doğumuyla ilgili bu bilgiye bilinçli erişimi mümkün değildir ve bilgiye dolaylı olarak erişimini işaretlemeyi tercih eder (bk. Aikhenvald, 2018, s. 15).

4.2. *-(I)mIş*

Türkçenin tarihi metinlerinde *er-miş* şeklinde karşımıza çıkan *-(I)mIş*, düzenli olarak dolaylılık işleviyle kullanılır (Johanson, 2000, s. 67). Tekin (1967, s. 194), *-r (-Ar; -Ur; -Ir)* ile *ermiş* kullanımını geniş zamanın geçmişle ilgili bildirim şekline Türkçeye aktarabileceğimiz “preterit of the present” çekimi altında ele alır. Açıklanmasında geçmişte tanık olunmayan süreç bildiren eylemlerle kullanılan bir zaman çekimi olarak değerlendirir: *türük bodun ölüräyin urugsıratayın tir ärmış:* (KT, D10) “(the Chinese) reportedly said, I shall kill and exterminate the Turkish people” (Tekin, 1967, s. 194), Türkçeye ‘Anlatıldığına göre (Çinliler) Türk halkını öldürelim, dölsüz bırakalım diyorlar’ olarak aktarabiliriz. Tekin’in verdiği karşılıkta da görüldüğü gibi *ermiş* karşılığı İngilizcede eşdeğer olan *reportedly* ile “anlatıldığına göre, söylediklerine göre” anlamıyla önermeye eklenerek aktarımsallık bildirir. Bu ifade aynı kaynağın Türkçeye çevirisinde “Çinliler Türk halkını öldürelim dölsüz bırakalım diyorlarmış” (Tekin, 2016, s. 173) şeklinde verilir. Yine diğer aktarımlara bakıldığında *ermiş* > *imiş* gelişimi dikkate alınarak “...der imiş” karşılığı verilir (Mert ve Albayrak, 2013, s. 107). Ancak dilbilgisel unsurun anlam içeriği sorgulandığında aktarımı bildiren sözlüksel işaretleyiciler işlevini ve anlamını açık hale getirmede yardımcı olur. Bu nedenle Tekin’in verdiği “reportedly” karşılığı ve devamında geniş zaman içeriğiyle aktarımı, bu parçacık üzerinde aslında bir zaman okuması yapılmadığını gösterir. Ancak Johanson (2000, s. 68), Türkoloji alanındaki incelemelerde *ermiş* kullanımlarının aktarımsallık bildiren eşdeğerle aktarımını eleştirir. Eski Türkçedeki kullanımlar için okuma önerisi ‘gördüğümüze göre, anlaşılan, görünüşe göre, öyle görünüyor ki’ gibi ifadelerle karşılayabileceğimiz “was [as we saw], turned out to be, appeared to be” şeklindedir. Buna ek olarak Eski Uygurcada ‘tecrübelerimize göre, tecrübe ettiğimiz gibi’ “as we experience” anlamında kullanımın da olduğunu belirtir.

-(I)mIş, *-mIş*’tan farklı olarak bir görünüş değeri taşımaz. Kaynaklarda zamanla ilişkilendirilmesi ise iki şekilde açıklanabilir: 1. *-mIş*’tan hareketle görünüş işaretleyicilerinden gelişmeleri ve görünüş işaretleyicileriyle örtüşmeleri (Willett, 1988, s. 75; Csató, 2000, s. 38-39; Johanson, 2018, s. 513-514); 2. Kanıtsal *-(I)mIş*’ın

gösterimsel (deictic) içeriği nedeniyle konuşurla olay arasında bir ilişki kurarak konuşuru belirli bir yer ve zamanla ilişkilendirmesinden kaynaklı geçmiş yorumu (Mushin, 2000; Aikhenvald, 2004). Böylece kısıtlılıklar bulunsa da farklı görünüş-zaman işaretleyicileriyle ortaya çıkabilir. Ad cümleleriyle *-(I)mİş* kullanımında ise belirteçler ya da bağlam alıcı için önermesel olayın zamanını belirgin hale getirir.

(3) *Dédemi Şaban dede diye biri varımış, oña bırakmışlar.* (SE, 74, 9 Şubat 2024)

(4) *Çog eskiymiş bu yerleşim alanı, vağıflardan galma. Akça vağıf diyi bóle bi şey ya:ni, eskilerden óle duyuyoduğ, bi vağıf eskiden, Hacı abi bilür, arkadan giden bi İstiklal yolu var orda bi vağıf binaları varımışımış eskiden, ordan bi galmayımış bu çok eskiden en eski Çangırının şey olarak koyü burayımış.* (SE, 49, 24 Şubat 2024)

Yukarıdaki ilk örnekte *-(I)mİş* kullanımı Johanson'un (2018, s. 512-513) çalışmalarında yer verdiği gibi dilbilgisel kanıtsal türü altında ad türünde sözcüklere eklenen koşaç parçacığı (copula particle) olarak işlev görür. Standart varyanttan farklı olarak *-(I)mİş* yerine ağız verisinde örnek (2)'de verilen *-(I)mİş(I)mİş* kullanımı dikkat çeker. *-(I)mİş* alan yazınında "çekimli eylemlerle birlikte geçmişin söylentisi" ve "rivayet birleşik zaman" işaretleyicisi işlevleriyle açıklanır (Banguoğlu, 1936, s. 460-461; Göksel & Kerslake, 2005, s. 79-80; Demir, 2012, s. 97-98; Keskin, 2019, s. 775). Ergin (2006, s. 323) rivayet altında zamanla ilgisi olmadığını, nakil ve anlatma için kullanıldığını belirtir. Bu işlev alanı "sonradan işitme, başkasından duyma, tanık olmama" gibi okumalarla Eski Türkçeden itibaren takip edilebilir (Banguoğlu, 1936, s. 477; Tekin 1967, s. 194-195). Ancak ağızlardaki gelişimler ve kullanımlar dikkate alınarak eylem çekiminde geniş kapsama alanıyla dilbilgisel kanıtsal olarak işlevinin tanımlanması, zaman işaretleyicilerinden ayrılmasına yardımcı bulgular sağlayacaktır. *-(I)mİş* ve özellikle *-(I)mİş(I)mİş* kullanımlarının bilginin kaynağını bildirme anlam alanı o kadar açıktır ki Kırgız, Kazak, Özbek gibi Türk dillerinde ve Kıbrıs ağzında "söylenişine göre, güya, rivayet, dedikodu" anlamlarında *mish-mish*, *miş*, *emis-emis* gibi deşiklerle sözlükselleştikleri de görülür (Demir, 2002; Straughn, 2011; Keskin, 2019; Üzüüm, 2023). Kıbrıs ağzı dışında yineleme yoluyla sözlükselleşmesi ve aktarım anlamının öne çıkması sistemli bir gelişim olarak görünmektedir. Türk dillerindeki bu gelişim aşağıda ele alınacak ağız örneklerini açıklamada yol göstericidir.

4.3. *-(I)mİş(I)mİş*

-(I)mİş(I)mİş yapısı iki kanıtsal koşaç parçacığının dilbilgiselleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır ve yineleme yoluyla dolaylılık altında aktarımın pekiştirildiği söylenebilir. Daha önce belirtildiği gibi standart Türkçede *-(I)mİş* olarak görülürken Çankırı ağzında anlatının yapılandırılmasında farklı özelliklerle *-(I)mİş* ve *-(I)mİş(I)mİş* olarak iki farklı kullanım vardır. Bu gelişim dolaylılığın ön plana çıkarılması, önermesel olay ve konuşur arasındaki mesafenin artırılması, alıcıya aktarımın daha açık bir şekilde iletilmesi ile ilişkilendirilebilir (Aikhenvald 2004, s. 334). Bu çerçevede iki işaretleyici aynı bağlamlarda ortaya çıkabilirken *-(I)mİş(I)mİş* dolaylılığın pekiştirilmesi, söylenegeleken ya da anlatının kuşaklar boyu aktarımında ön plana çıkar. Aşağıda Çankırı ağzındaki işlevini açıklamak için ağız bölgesinden derlenen kullanımlar üzerinde durulacaktır.

(5) *Dédem selam yollamış bag oña. O da selamı neyi var demeden gidiyomuşumuş* (SE, 74, 9 Şubat 2024)

- (6) *Anamın dayısı şehid olmuş zaten, o şehid olmuş. Ondan so:na (...) dayısı ólünce babannesi oluyo iliya yok annanesi oluyo, o aylı:nı alıyomuşumuş, o ólünce kesmişler.* (SE, 74, 9 Şubat 2024)
- (7) *Buranın adı, duydu:muza göre burda bi kór paşa yaşıyomuşumuş, kór paşa, onuñ çitliyimişimiş burası. O adam óldükden so:na tabi bi yannı deyinden gelmişler bu köye, bi yannı anuzadan gelmiş, bu kóyün ej yellisi bizim gabile becangil gabilesiyimiş, onnar ta: eskiler.* (SÇ, 84)
- (8) *Déveler yokmuşumuş da yalunuz dévelerle başka şehirlerden gelürlermişimiş, ... burdan gastamonu tarafına giderlermişimiş.* (ZÜ, 69, 27 Nisan 2024)
- (9) *Bu dişler bu dişler dirimişimiş ús çawuş dede adam óldürdü adam dirimişimiş.* (FC, 69 11 Mayıs 2024)

Kanıtosal kullanımına yönlendirmek için kaynak kişilere aile büyüleriyle ilgili hikayeleri, köye nasıl yerleştikleri, köyün adının nereden geldiği gibi sorular sorduk. Yukarıda verilen kullanım örneklerinde *-(I)mIş(I)mIş*, “anlatılana göre” şeklinde okunabilir. Yine ifadelerde *-mIş* olaya tanık olmama anlatımına uygun olarak ortaya çıkar. Bilginin dolaylılığını vurgulama açısından konuşur söylenti ya da aktarım yoluyla bilgiye erişimini *-(I)mIş(I)mIş* ile alıcı için açık hale getirirken “duyduğumuza göre” gibi stratejiler de etkileşimde bu anlam alanının önem taşıdığını gösterir.

Türk dillerindeki *mish-mish*, *emis-emis* gibi sözlükbirimler, Çankırı ağzında tespit edilen *-(I)mIş(I)mIş* kullanımının bağımsız biçim birime gelişmiş ileri aşamasıdır. Bu gelişimde bağımlı biçim birim dilbilgisel oluşturucu öge (grammatical formative) işlevini kaybederek bağımsız hale gelir (Himmelmann, 2009, s. 29). Benzer şekilde alan araştırmasında *mışmış*’ın köylerde “dedikoducu” anlamıyla ya da konuşmada bu yapıyı çok kullanmaları nedeniyle lakap olarak kullanıldığı kaydedilmiştir.

4.4. *-(y)AsI*

Tarihsel süreçte *-(y)AsI*’nın işlevi ve kökeni farklı yaklaşımlarla incelenmiştir. Korkmaz (1969, s. 34) “gereklilik ve gelecek zaman gösterme görevinde isimfiiller türeten ek” *-gA-sIg > -(y)AsI* gelişimiyle “aynı nitelikteki iki ayrı ekin” kaynaşmasından meydana gelen birleşik bir yapı olarak değerlendirir. Bu gelişime temel oluşturan durumu ise *-gA > -A* biçim biriminin Oğuz ve Türkmencenin bazı kollarında gelecek bildirim için kullanılırken¹ bazı kollarında bu işlevin zayıflaması sonucu Eski Türkçede gereklilik-dilek ve gelecek bildirim için kullanılan *-sIg > -sI* biçim biriminin bu işlevi yeniden kazandırmak için *-A* biçim birimine eklenmesi şeklinde açıklar (Korkmaz 1969, s. 37). Hatiboğlu (1981, s. 32) da Korkmaz’ın görüşüne benzer şekilde iki ekin dilbilgiselleşmesiyle ortaya çıktığını ve *-A*’nın gelecek, *-sI* parçasının “istek, gerek” anlamlarını taşıdığını belirtir. Tekin (1994, s. 18-19) ise Rabguzi’de “kesin, kaçınılmaz gelecek zaman” anlamlı *-ğası* sıfataylem (participium) ekinin varlığına işaret ederek *-(y)AsI* yapısının kökenini *-ga* gelecek zaman eki ile 3. şahıs iyelik eki olduğu görüşündedir. *-(y)AsI*’nın bugünkü kullanımlarına bakıldığında Erkman Akerson ve Ozil (2015, s. 85), işlek olmayan yapılar altında değerlendirir ve “deyimler sözlüğünde yer alabilecek kalıp beddualar”da karşımıza çıktığına dikkat çekerler.

Alanyazınında daha çok kiplikle ilişkilendirilen *-(y)AsI* Çankırı ağız bölgesinde dua ve beddualarda kullanılmakla birlikte günlük konuşma dilinde konuşurun yaklaşımını

¹ 14. ve 15. yüzyılda *-(y)AsI* biçim birimi, *-A*’nın gelecek bildirim görevini üstlenir, daha sonra ise *-AcAk* işleklik kazanır (Korkmaz 1969: 33).

içeren bir kanıtsal olarak belirli bağlamlarda ortaya çıkar. Bu çalışmanın kapsamı gereği derlemden hareketle kanıtsallık işlevi üzerinde durulacaktır.

Kökene açısından değerlendirildiğinde *-(y)AsI'*nin gelecek içeriği, tanık olmamaya ilişkin tahmin ve kesinlik eksikliği anlamlarını kapsamaktadır. Bunun sonucu olarak geleceğe yönelik kullanılan işaretleyiciler dolaylılıkla ilişkili hale gelerek kanıtsala gelişebilmektedir (Aikhenvald, 2015, s. 267). Benzer gelişim örnekleri olarak alan yazınında Kuzeybatı Kafkas dilleri, Abhazca gibi Türkçeyle yakın ilişkide bulunan dillerde dolaylılığın kökeninin gelecek işaretleyicisine dayandığı belirtilir (Aikhenvald 2004, s. 276-277; 2015, s. 267; Friedman 2018, s. 136).

Çankırı ağızından derlenen bazı örnekler şunlardır:

- (10) *Ba:çaya giresi hıyarları göparası. O adam o:le şey yapmaz, ben biliyom.* (ZÜ, 69, 30 Nisan 2024)
- (11) *Dedüklerine göre gaveyi içesi bulaşıkları bırakası hiç yapmaz emme: bilmiyon.* (SE, 74, 9 Şubat 2024)
- (12) *Mal sahibiniñ hiç hayvanı galmamış, hayvanları canavar gırası. Halbuysa başka kóynen de:üştürmüşler.* (ZÜ, 69, 30 Nisan 2024)

Konuşurlar örnek (10) ve (11)'de söz konusu kişinin bunu yapmayacağını düşündüğünü, söylenen olaya yönelik şüphe duyduğunu ifadesine *-(y)AsI* tercihiyle ekler. Başka bir şekilde ifade ettiklerinde ise dilbilgisel unsura karşılık gelen sözlüksel işaretleyici için *goya* "güya" kullanımını tercih ederler. Yine örnek (12)'de hiç hayvanı kalmayan mal sahibine anlatılana göre hayvanları kurt yediğini aktarır ancak devamında gerçekte ne olduğuna dair yine duyuma dayanan bilgiyi *-mIş* ile işaretler. Burada iki aktarım arasındaki fark değerlendirildiğinde *-mIş* ile işaretlenen aktarım olgusallık açısından *-(y)AsI'*daki inanmama içeriğinden dolayı konuşurun önermesel bilgiye yönelik güven duyduğu okumasına izin verir.

Kanıtsalın hangi durumlarda ortaya çıktığı ve işlevi ilk aşamada konuşurun seçimleri olarak değerlendirilse de kültürel arka planla da ilişkilidir. Konuşur kanıtsallık sistemine sahip bir dil ortamında yetiştiğinde bu anlam alanını sağlıklı bir iletişim için işaretleme eğilimi gösterir. Çocukluk dönemindeki anlatılar, taklitler kanıtsalların ediniminde büyük önem taşır. Zamanla genişleyen kullanım alanında kanıtsalların eksikliği durumunda ise konuşur için anlam belirsizliği, yanlış anlaşılma kaygısı gibi durumlar ortaya çıkar (Aikhenvald 2004, s.182, 334). Bu nedenle dil bilgisi, anlam bilimi ve edim bilimi açısından farklı boyutlarda kanıtsalların tartışılması ve sosyal etkileşim açısından değerlendirilmesine ihtiyaç vardır (Hanks, 2012, s. 169).

- (13) *Çamaşurları debdikden so:na eve gidiyo yolda A:medi göresi A:med oña daya:nan vurası, eli gözú gögeresi goşsu a:natdıydı.* (LE, 70, 10 Şubat 2024)

Örnek (13)'te konuşur *-(y)AsI* tercihiyle anlatılana inanmama, şüphe ve bundan kaynaklı olarak olgusalıktan uzak bir bilgisel duruş (epistemic stance) belirler (Poole vd., 2019, s. 2). Bilgisel duruş, diyalog odaklı olarak konuşur ve alıcı arasındaki etkileşimi sosyal bağlamda ele almayla ilişkilidir (Kärkkäinen, 2003, s. 24). Aktarımsallar arasında yaptığı tercihle konuşur alıcıya bilginin kaynağını ve bilgiye yönelik tutumunu bildirmede farklı olgusallık değerlerini iletebilmektedir. Çankırı ağızında tespit edilen bu çeşitlilik, iletişimde aktarımın ve aktarımsal bilgiye yönelik bilgisel duruşun kültürel boyutta öneminin dilsel düzeyde gösterimi olarak kabul edilebilir. Sosyal etkileşimin bir yansıması olarak değerlendirebileceğimiz farklı aktarım

türlerinin iletişimsel bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı açıktır. Bu bulgulara dayanarak kanıtsalların işlevlerini açık hale getirmek ve sosyal etkileşimdeki rolünü sorgulamak amacıyla ağız konuşurlarına *-(y)AsI* ile işaretlenen örnek cümleler yöneltilti. Konuşurlar, dedikodu yapanların kullandığını ya da “gözümle görmedim, başkasının dediği ve şüpheli” anlamlarında kullanıldığı şeklinde açıklamalar yaptılar. Başka bir kaynak kişi ise örnek olayı yorumlayarak “duy da inanma” karşılığını verdi.

- (14) *Ben başgaları hakkında gonusursam dediğodu yaparsam onun gızı evden kaçası falan derim ama biz onu bek gullanmayız, gúnah.* (NÖ, 72, 11 Mayıs 2024)

Ağızlarla ilgili incelemelerde *-(y)AsI*'nin Çankırı ağzındaki işlevine benzer kullanımlar Aksoy'un (1945: 176) Gaziantep ağzı üzerine yaptığı çalışmada da görülür:

- (15) *Ali doktora gidesi de konan ilâçtan gözü kör olası.*

“İnanılacak şey değil ama, güya Ali doktora gitmiş de konan ilaçtan gözü kör olmuş.”

- (16) *Ahmet senin için hırsız diyesi.*

“Ahmet senin için güya hırsız demiş. Fakat onun böyle bir şey söyleyeceğine ihtimal verilmez.”

Aksoy bu kullanımları “güç inanılabilen rivayet” olarak yorumlar ve üçüncü kişi ile ortaya çıktığını belirtir. Dolaylı kanıtsallık altında özellikle aktarimsallar genel olarak üçüncü kişi ile ortaya çıkarken birinci kişiyle doğrudan kanıtsallık kullanımı daha yaygındır (Curnow, 2002, s. 184; Aikhenvald, 2004, s. 232-234). Bu nedenle Aksoy'un tespiti, yapının dolaylı kanıtsallık işlevini desteklemektedir.

Ağızlarda *-(y)AsI*'nin aktarım amaçlı kullanıldığı bir örnek de Acar'ın (2022, s. 421) Kastamonu ağzından verdiği metin örneğinde görülür.

- (17) *- inanmâsiñ gız emne, anşa gız dün deil evësi gún gacımış habariñ vâ mı?
- sayı mı gız. esahtan mı! o gız da aynı anasına bezliya. valâ duymadımdı.
nasıl olmuş?
- asdu vâ mudu bilmen emme; hikmet, fikred'ij gızıynan gonusmuş. fikret de
sen ona gızası, hikmed'ij gıasını arayası, şöyle-böyle diyesi, bunu saña
goman deyesi. ordan gelesi burayadan. bizim adamla zor tutmuşla. valâ bu
işin sonu kötü.* (EA, 59, 2007)

Yukarıdaki örnekte bağlam *-(y)AsI*'nin kanıtsallık işlevini açıklamada yardımcı unsurlar içermektedir. Öncelikle diyalogda bu kullanımın ortaya çıkması ve konuşurun başında aktarimsal bilgiye yönelik şüphesini, aslı olup olmadığını bilmediği şeklinde ayrıca ifade etmesi anlam alanını çözümlmeyi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca örnek (17), dilbilgisel unsura ilişkin veri toplamanın ve ağızlarda tespitin zorluğunu da kültürel bağlamda gösterir. Aktarimsallık ulamında *-(y)AsI* başkaları hakkında konuşma ve konuşurun söylentiye inanmadığı durumlarda tercih edildiği için bu kullanım alanının ortaya çıkmasını sağlamak araştırmacı açısından zorluklar taşır. Çankırı'da yürüttüğümüz alan araştırmasında konuşurların bu tür konuşmalardan kaçındıklarını ve kayıt altına alınmasını istemediklerini tecrübe ettik. Kanıtsalın işlevi de tam olarak konuşurun bu yaklaşımıyla örtüşmektedir. Söylentiye dayanan önermesel bilgiye konuşur inanmamaktadır, bu nedenle hakkında konuşulan kişinin duymasını istememektedir. Konuşmanın kayıt altına alınması bu yönden kısıtlayıcıdır. Odaklanılan ağız bölgesinden araştırmacıların bu tür kullanımları tespit etmesi daha kolay olabilir ya da katılımcı gözlem yoluyla ağız bölgesinde uzun süreli bulunma ve dil kullanımına maruz kalma ile tespiti mümkün görünmektedir. Kastamonu, Gaziantep ve Çankırı ağz

bölgelerinden örneklerin de ağız bölgesinden araştırmacılarca belgelenmiş olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

4.5. $-(y)AsI+(y)mIş$

$-(y)AsI$ 'nin gelişim yolunu açıklamada hem gelecek hem de kiplik işaretleyicisi işlevleri temel oluşturabilmektedir. Ancak bir ara aşama olarak $-(y)AsI$ 'nin ödünleme (concessive) anlam alanında kullanımı da düşünülebilir. Ödünleme anlam alanı için yazı dilinde ya da konuşma dilinde farklı yapılar kullanılabilir (König ve Siemund, 2000, s. 355). Ödünlemenin işlevsel anlam alanı, karşıtlığın gösterimi (Günthner, 2000) ve konuşurun beklentisine aykırı durumların ifadesi (Aydın, 2019) olarak tanımlanabilir. Gelecek işaretleyicilerinin ödünleme için kullanımı Eski Anadolu Türkçesinde de tanıklanmaktadır: *sen melik oğlu olasin 'aybdur kim 'avratula hammāma giresin* “sen (bir de) melik oğlu olacaksın (bu) kadınla hamama girmen ayıptır” (Üzüm, 2019, s. 71-72) Gelişim sonucunda ağızlarda görünüş- zaman ya da kiplik gibi herhangi bir dilbilgisel unsurla kullanımına rastlanmasa da *Türkçe Ulusal Derlemi*'nde, bazı dilbilgisi çalışmalarında ve edebi eserlerde $-(y)AsI(y)mIş$ kullanımları da yer almaktadır (Aksan vd., 2012; Korkmaz, 2017; Deniz Yılmaz, 2019).

- (18) - *Ben bu konuyu biliyom Tayir abiyle oturduk defalarca konuştuk.*
 - *Tayir diyesiymiş ki babam ölsün soyadımı değiştirecem dimiş.*
 - *Ya öyle bi şey yok.*
 - *Bu laflar öle dindi duyuldu aslı var yok işte.* (TUD, Günlük konuşma dili, 2011)

Kullanım örneğinde hem aktarım hem de aktarımsal bilgiye yönelik konuşurun dilbilgisel duruşu diyalogda açık bir şekilde görülür. Konuşur $-(y)AsI$ ve $-(I)mIş$ dizilimiyle aktarımsal bilgiye yönelik şüphesini bildirir. Devamında yine “Bu laflar öle dindi duyuldu aslı var yok işte” ifadesi $-(y)AsI+(I)mIş$ işlevinin açıklaması niteliğindedir.

Bu konuya ilişkin Korkmaz'ın (2017, s. 667) görüşleri ve edebi eserlerden verdiği örnekler tarihsel süreci de içine alan genel bir değerlendirme sunmaktadır:

“Eski Anadolu Türkçesindeki şeklin bir uzantısı olarak yer yer bazı Anadolu ağızlarına da geçmiş olan $-(y)AsI$ gelecek zaman sıfat fiilinin oluşturduğu rivayet kipi, bazı yazarlara özgü olmak üzere tek tük yazı dilinde de görülmektedir. *Alasıyımışım, göresiymişsin, söyleyesiymiş, tutasıymışlar* gibi. Ancak, bu birleşik kipte, gelecek zaman yerine geçmişe yönelik ve duyuma dayanan bir şüphe işlevi ağır basar:

- Raziye - Hayrola?*
Hafize - Zilha gelmiş mahleye.
Raziye - Sen gördün mü? (...) Ne yapıyormuş seherde?
Hafize - Ben kokot oldum diyesiymiş (H. Taner, SKKK, 196) vb.”

Korkmaz, $-(y)AsI(y)mIş$ yapısının aktarıma yönelik şüphe anlamıyla ortaya çıktığına ve yazı dilinde görüldüğüne dikkat çeker. Değerlendirmesinde “geçmişe yönelen” yorumu daha önce belirttiğimiz gibi kanıtsallığın gösterimsel özellikleriyle ilişkilidir.

$-(y)AsI+(I)mIş$ kullanımını yapısal olarak ele alan Deniz Yılmaz (2019, s. 80-81) eylemsiler altında “ $-(y)Esi$ isimsi-sıfatsı” başlığıyla bitimli ve bitimsiz cümlelerdeki görünümlerine yer verir. Bitimli yapılarda $-(y)AsI(y)mIş$ görünümünü aşağıda verilen örnek üzerinden değerlendirir ve “isimsi-sıfatsı kelime görünümleri, yüklem görevinde” şeklinde sınıflandırır:

- (19) *Orospuyu bütün gün hafakan bastıyormuş da, hanaydan bu yana baktıkça yüreği oynıyasıymış da, şu çarpık evler ortadan kalksa da yeşil bahçeleri görsem diyesiymiş de, onun bir dediğini iki etmiyen o kalaklı deyyus da gidip Ali Rıza beyin kulağına fisliyasıymış da, o da onun hatırını yıkımyacağından bizim evleri yıkasıymış...* (FE, AL, 92)

-(y)AsI(y)mIş yapısı, olasılık ve aktarimsallığın ayrı biçim birimlerce oluşumunu göstermektedir. Birlikte kullanımlarının sonucunda -(y)AsI ödünleme anlam alanını kodlarken -(I)mIş aktarımı bildirir. Ağızlardaki inanmama epistemik içeriğine temel oluşturacak şekilde ödünleme anlam alanında, konuşurun beklentisine ters düşme ve karşıt görüş söz konusudur (Menz, 2016; Aydın, 2019). İşlevsel alan olarak bu yapı da ağızlarda görülen -(y)AsI ile benzer şekilde duyulan, söylenen aktarimsal bilgiye yönelik konuşurun yaklaşımını işaretleme tercihi sonucu ortaya çıkar.

-(y)AsI ile -(y)AsI(y)mIş kullanımlarının ortaya çıkışları için kesin yargılarda bulunmak mevcut alan yazını ve derlemler ışığında oldukça güçtür. Ancak üç farklı gelişim yolu tasarlanabilir.

1. -(y)AsI, gelecek ve kiplik anlam alanıyla dünya dillerinde de görüldüğü gibi kanıtsallığa gelişmiş olabilir. Bu gelişimde ödünleme anlam alanı bir ara aşama olarak değerlendirilebilir. Ancak temelde geleceğin belirsizliği, tahmine dayalı olması epistemik okuma için gerekli anlam alanını sağlamaktadır. Geleceğe yönelik kullanım “olacak” üzerinden değerlendirildiğinde genel bilgiye dayanan varsayımsal kanıtsallığı işaretleyebilmektedir (van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 97). Örneğin Ayşe'nin her pazartesi evde olmasından hareketle konuşur “Ayşe bugün evde olacak” varsayımında bulunabilir. Ödünleme anlam alanı açısından ise “Bir de öğretmen olacak!” gibi konuşurun beklentisine aykırı durumların ortaya çıkması durumunda karşıt görüş bildirim için kullanımı da ilişkili görünmektedir. Ancak ödünleme anlam alanında konuşma anında olgusal bir durum söz konusudur. Olay anından uzaklaşma ve başkasına durumun aktarımı, işaretleyicinin gelişimi için gerekli alanı oluşturmaktadır. Dilbilgiselleşme süreciyle ilgili olarak Dahl'ın (1985, s. 11) sezdirimin yaygınlaşması görüşüne göre üçüncü kişi hakkındaki karşıt görüşte olduğu bir durumun aktarimsallık bağlamında ortaya çıkması, durum ve ulam arasında bir bağ oluşmasını sağlar. Böylece oluşan çağrışım dilbilgisel unsur ve ulamın ilişkilendirilmesine yol açabilir.

2. -(y)AsI(y)mIş kullanımında olasılık ve kanıtsallık dizilimi görülür. Bu yapı açıkça konuşurun aktarimsal bilgiye yönelik tutumunu işaretleyebilir. İncelemede işaret edildiği gibi yazı dilinde de bu kullanım yaygındır. Bu yapı birincil olarak değerlendirilirse kanıtsalın kullanımdan düştüğü ve -(y)AsI'nın onun işlevini üstlendiği söylenebilir. Ağızlarda ikili kullanımın görülmesi, tarihi metinlerle bu kullanımın tanıklanması bu görüşü destekleyebilir ama Kastamonu, Gaziantep ve Çankırı ağızındaki verilerde bu tür bir kullanıma rastlanmamıştır. Tarihi metinlerle ilgili olarak ise diyaloglarda ve özellikle söylenti, inanılması güç gibi belirli bir anlatım alanında kullanılması tespitini zorlaştırmaktadır.

3. Başka bir durum ise iki kullanımın da ayrı ayrı ortaya çıkmış olabileceğidir. Yazı dilinde anlamın daha açık bir şekilde ifade edilebilmesi için olasılık ve kanıtsallık içeriğiyle -(y)AsI(y)mIş tercih edilirken sözlü dilde olasılık, ödünleme gibi geniş bir kullanım alanına sahip olan -(y)AsI kanıtsala gelişmiş olabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkçenin kanıtsallık sisteminde dünya dillerinde de görüldüğü gibi aktarimsallık altında konuşurun tutumunu bildiren işaretleyicilere ihtiyaç duyulması üzerine bu işlev bir işaretleyiciye yüklenmiş olmalıdır (Matthews, 1965, s. 100; Nucholls, 2018, s. 206).

Yukarıda verilen üçüncü gelişim durumu mevcut durumu açıklamada daha uygun görünmektedir. $-(I)mIş(I)mIş$ gelişimi dikkate alındığında konuşurların dolaylı bilgiyi açık ve belirgin hale getirme eğilimi vardır. Benzer şekilde kanıtsallık işlevi kazandıktan sonra $-(y)AsI$ 'nin $-(I)mIş$ ile dilbilgiselleşerek yazı dilinde yer bulduğu söylenebilir.

Sonuç

Çankırı'dan derlenen ağız verisinde $-mIş$ ve $-(I)mIş$ standart varyanttaki kullanımlarıyla benzer şekilde tanık olunmayan durumlar için kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak görünüş eklerinden sonra aktarımsallık ulamını işaretlemeye $-(I)mIş(I)mIş$ görülür. Kuşaklar boyu anlatılan olaylarda kullanılan bu işaretleyici konuşurun önermesel bilgiyi başkalarından duyduğu anlamını önermeye ekler. Diğer bir işaretleyici $-(y)AsI$ ise daha çok yakın zamana ait başkasından duyarak erişilen önermesel bilgiyi epistemik bir yorumla sunmada kullanılır. $-(y)AsI$ tercihi ile konuşur söylentiye dayalı bilgiye olan güvensizliğini, gerçekliğine yönelik şüphe duyduğunu aktarımla birlikte alıcıya iletir. Ağız bölgesinde yaygınlık açısından $-(I)mIş(I)mIş$ sık kullanılırken $-(y)AsI$ işlevinden dolayı daha dar bir alanda kayıt altına alınabilmiştir. Ağız konuşurlarına $-(y)AsI$ kullanım örneklerini nasıl anladıkları sorulduğunda ise “başkasından duyulan ancak güvenilmeyen” olarak yorumladıkları ancak içeriğinde “dedikodu” anlamı da olduğu için kullanmayı tercih etmedikleri şeklinde yanıtlar alınmıştır. $-(y)AsI$ kullanımı günlük konuşma dilinde belirli durumlarda karşımıza çıkar. Konuşurlar, aktarımsallığın altında gerçek olması olası görülmeyen durumlarda bu işaretleyiciyi tercih ettikleri için “dedikodu” ile ilişkilendirmektedirler.

Ayrıca coğrafi açıdan birbirine uzak olan Gaziantep ve Çankırı ağız yörelerinde bu gelişimin tespit edilebilmesi günlük konuşma dilinde görülmesiyle ilişkilendirilebilir. Bu ön bulgular diğer ağız bölgelerinde de olabileceğini düşündürmekle birlikte tespiti için uzun süre ağız bölgesinde bulunmanın önemini ve amaca yönelik derlemelerin gerekliliğini göstermektedir.

Kültürel açıdan değerlendirildiğinde, aktarımın Çankırı ağızında önemli bir role sahip olduğu ve konuşurun önermesel bilgiye yönelik durumunu işaretleme eğilimi gösterdiği söylenebilir. Ancak aktarımsallar arasından seçimde ise bölgesel ve konuşur kaynaklı farklılıklar da bulunur. Öncelikle konuşurun önermesel bilginin sorumluluğunu almamak için kullandığı gözlemlenmiştir. Bununla ilişkili olarak iletişimde bilginin aktarıma dayalı olduğunu vurgulamaya özen gösterdikleri söylenebilir. Zaman zaman “duyduğumu anlatıyorum” ya da “şahit olmadım” gibi dilbilgisel kanıtsalların anlam alanını açık hale getirmeye yönelik kullanımlar da kayıtlarda yer alır. Konuşur $-(I)mIş(I)mIş$ ile önermesel bilgiye yönelik tarafsız bir duruş belirlerken $-(y)AsI$ ile aktarımsallıkla birlikte önermesel bilginin olgusallık değerinin düşük olduğunu alıcıya iletir. Bu nedenle nispeten daha öznel bir içeriğe sahip olan $-(y)AsI$ sosyal etkileşimde konuşur ve alıcı arasında etkin bir etkileşim alan oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Acar, E. (2022). Kastamonu ağızı. L. Karahan ve Ö. Ay (Ed.). *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler* içinde (s. 391-426). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aikhenvald, A. (2015). Evidentials: Their links with other grammatical categories. *Linguistic Typology*, 19(2), 239-277.
- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

- Aikhenvald, A. Y. (2018). Evidentiality and language Contact. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 148-172). Oxford: Oxford University Press.
- Aksan, Y. vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the eight international conference on language resources and evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Aksu Koç, A. & Slobin, D. I. (1986). Psychological account of the development and use of evidentials in Turkish. W. Chafe ve J. Nichols (Ed.) *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology* içinde (s. 159-167). Norwood/New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Aksu-Koç, A. (1988). *The acquisition of aspect and modality: The case of past reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Al, E. (2018). *Adana ve Osmaniye ağızlarında geçmiş zaman işaretleyicilerinin doğrudanlık-dolaylılık bağlamında görünüşleri*. (Yüksek Lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aydın, D. (2019). *Türkçe sözlü söylemde ödünleme ve işlevleri*. (Yüksek Lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Banguoğlu, T. (1936). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bischoff, S. & Jany, C. (2013). Introduction. S. Bischoff ve C. Jany (Ed.), *Functional approaches to language* içinde (s. 1-8). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Blanco, M. P. (2020). Evidential adjectives in English and Spanish journalistic opinion discourse. *Journal of Pragmatics*, 170, 112-124.
- Boye, K. (2018). Evidentiality: The notion and the term. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 261-272). Oxford: Oxford University Press.
- Brendemoen, B. (1997). Some remarks on the -mlş past in the Eastern Black Sea coast dialects. *Turkic Languages*, 1, 161-183.
- Chafe, W. (1986). Evidentiality in English conversation and academic writing. W. Chafe ve J. Nichols (Ed.) *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology* içinde (s. 261-272). Norwood/New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Corcu Gül, D. (2010). *Tanıtsallığın durum ve anlambilimsel sunumu: Türkçede tanıt türleri*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cornillie, B. (2009). Evidentiality and epistemic modality: on the close relationship between two different categories. *Functions of Language* 16/1, 44-62.
- Csató, É. A. (2000). Turkish MIŞ and IMIŞ-items. Dimensions of a functional analysis. L. Johanson ve B. Utas (Ed.), *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages* içinde (s. 29-44). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Curnow, T. J. (2002). Types of interaction between evidentials and first-person subjects. *Anthropological Linguistics*, 44/2, 178-196.
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and aspect systems*. New York: Blackwell.

- De Haan, F. (2001). The Place of inference within the evidential system. *International Journal of American Linguistics*, 67, 193-219.
- Demir, N. (2002). Kıbrıs ağızlarında imiş hakkında. *Bilig* 23, 129-139.
- Demir, N. (2007). Anadolu ağızlarında kullanılan geçmiş zaman eki -(y)XK. S. Eker ve A. İslam (Ed.), *Dil ve edebiyat yazıları Mustafa İsen'e armağan* içinde (s. 133-148). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demir, N. (2012). Türkçede evidensiyellik. *Bilig*, 62, 97-118.
- Demir, N. (2013). *Ankara örneğinde ağızların belgelenmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2019). *Türkiye Türkçesinde eylemsi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (2006). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erkman Akerson, F. & Ozil, S. N. Şeyda (2015). *Türkçede niteleme*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Fitneva, S. A. (2018). The acquisition of evidentiality. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 185-201). Oxford: Oxford University Press.
- Forker, D. (2018). Evidentiality and its relations with other verbal categories. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 65-84). Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, V. (2018). Where do evidentials come from?. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 124-147). Oxford: Oxford University Press.
- Givón, T. (1982). Evidentiality and epistemic space. *Studies in Language* 6/1, 23-49.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish. A comprehensive grammar*. London/New York: Routledge.
- Gül, D. (2017). Evidentiality in Turkish: Native speaker judgment. *International Journal of Language Academy*, 5/7, 17-29.
- Gülensoy, T. & Alkaya, E. (2003). *Türkiye Türkçesi ağızları bibliyografyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günthner, S. (2000). From concessive connector to discourse marker: The use of obwohl in everyday German interaction. *Cause condition concession contrast. cognitive and discourse perspectives* içinde (s. 439-468). Berlin/New York: De Gruyter.
- Hanks, W. F. (2012). Evidentiality in social interaction. *Pragmatics and Society*, 3/2, 169-180.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Himmelman, N. (2009). Lexicalisation and grammaticalization: Opposite or orthogonal?. W. Bisang, N. Himmelman ve B. Wiemer (Ed.), *What makes*

- grammaticalization?: A look from its fringes and its components* içinde (s. 21-44). Berlin/New York: De Gruyter Mouton.
- Howard, R. (2012). Shifting voices, shifting worlds. *Pragmatics and Society*, 3(2), 243-269.
- Işık-Taş, E. & Sağın Şimşek Ç. (2019). A corpus-based study of evidentials in Turkish Cypriot dialect. *Lingua*, 231, 1-11.
- Johanson, L. (2000). Turkic Indirectives. L. Johanson ve B. Utas (Ed.) *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages* içinde (s. 61-87). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. A. Y. Aikhenvald ve R. M. W. Dixon. (Ed.), *Studies in evidentiality* içinde (s. 273-290). Amsterdam: John Benjamin Publishing.
- Johanson, L. (2018). Turkic indirectivity. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 511-525). Oxford: Oxford University Press.
- Karakoç, B. & Herkenrath, A. (2019). Understanding retold stories: The marking of unwitnessed in bilingual Turkish. *Turkic Languages*, 23, 81-121.
- Kärkkäinen, E. (2003). *Epistemic stance in English conversation: A description of its interactional functions, with a focus on I think*. Amsterdam: John Benjamin Publishing.
- Keskin, E. G. (2019). Kırgız Türkçesinde gramerleşme ve sözcükleşme örneği olarak emiş~imış~miş~miş biçimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 770-789.
- Korkmaz, Z. (1969). -ası/-esi gelecek zaman isim-fiil (participium) ekinin yapısı üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 16, 31-38.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- König, E. & Siemund, P. (2000). Causal and concessive clauses: Formal and semantic relations. E. Couper-Kuhlen, B. Wortmann (Ed.), *Cause-condition-concession-contrast. Cognitive and discourse perspectives* içinde (s. 341-360). Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Mansuroğlu, M. (1953). -miş ekinin fonksiyonları. O. Turan, H. Eren, E. Bilgiç ve K. E. Kürkçüoğlu (Haz.), *Fuat Köprülü armağanı* (s. 345-350). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Marín-Arrese, J. I. (2011). Epistemic legitimizing strategies, commitment and accountability in discourse. *Discourse Studies*, 13(6), 789-797.
- Matthews, G. (1965). *Hidatsa syntax*. London/The Hague/Paris: Mouton & Co.
- Mélac, E. (2022). The grammaticalization of evidentiality in English. *English Language and Linguistics*, 26(2), 331-359.
- Menz, A. (2016). Concessive conditionals in Turkish. *Turkic Languages*, 20(1), 90-103.
- Mert, O. & Albayrak, F. (2013). Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının metinlerinde ünlülerin yazımıyla ilgili karşılaşılan farklılıklar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/2, 86-115.

- Mushin, I. (2000). Evidentiality and deixis in narrative retelling. *Journal of Pragmatics*, 32, 927-957.
- Nucholls, J. B. (2018). The Interactional and cultural pragmatics of evidentiality in Pastaza Quichua. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 202-221). Oxford: Oxford University Press.
- Nuckolls, J. & Michael, L. (2012). Evidentials and evidential strategies in interactional and socio-cultural context. *Pragmatics and Society*, 3(2), 181-188.
- Özmen Veld, N. (2006). Anlamsal ve edimsel düzlemde Türkçede tanıtıcılık. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3/2.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plungian, V. A. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics*, 33, 349-357.
- Poole, R., Gnann, A., Hahn-Powell, GH. (2019). Epistemic stance and the construction of knowledge in science writing: A diachronic corpus study. *Journal of English for Academic Purposes*, 42/100784, 1-11.
- Romero, E. D. (2016). Object-oriented perception: towards a contrastive approach to evidentiality in media discourse. *Kalbotyra*, 69, 82-104.
- Roque, L. S. (2019). Evidentiality. *Annual Review of Anthropology*, 48(1), 353-370.
- Ruiz-Gurillo, L. (2020). Evidentiality and humor in Spanish. *Spanish Journal of Applied Linguistics*, 33(1), 302-325.
- Straughn, C. A. (2011). *Evidentiality in Uzbek and Kazakh*. (Doktora tezi). The University of Chicago, Chicago.
- Slobin, D. I. & Aksu, A. A. (1982). Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential. P.J. Hopper (Ed.), *Tense-aspect: Between semantics and pragmatics* içinde (s. 185-200). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Tekin, T. (1994). *Türkoloji eleştirileri*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Thompson, S. A. (2003). Functional grammar. W. Frawley (Ed.), *Oxford international encyclopedia of linguistics* içinde (s. 53-56). Oxford: Oxford University Press.
- Tosun, S., Filipović, L. (2022). Lost in translation, apparently: Bilingual language processing of evidentiality in a Turkish-English translation and judgment task. *Bilingualism: Language and Cognition*, 25(5), 739-754.
- Tournadre, N. & Lapolla, R. J., (2014). Towards a new approach to evidentiality: Issues and directions for research. *Linguistics of the Tibeto-Burman area*, 37, 240-263.
- Trudgill, P.W. (1999). Dialect contact, dialectology and sociolinguistics. *Cuadernos de Filología Inglesa*, 8, 1-8.
- Ünal, E. (2018). Evidentials, Information Sources, and Cognition. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* içinde (s. 175-184). Oxford: Oxford University Press.

- Üzüm, M. (2019). *Eski Anadolu Türkçesinde epistemik kiplik: Kısası Enbiya örneği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Üzüm, M. (2023). Dilbilgisel kanıtsallık işaretleyicilerinin sözlükselleşmesi: Özbek Türkçesinde mishmish(lar). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (57), 315-334.
- Üzüm, M. Demir, N. ve Polat, K. (2023a). Türkçe Dil Bilgisel kanıtsalların kurgusal anlatıda kullanımı ve İngilizceye çevirisi. *folklor/edebiyat-folklore&literature*, 29(3)-115, 623-646.
- Üzüm, M., Demir N., Gökter Gençler, B. (2023b) Anadolu Ağızlarında -(y)IK ve -mİş kullanımlarının aktarimsallık ulamında ayırıcı özellikleri. M. Durmuş, E. Bozok, vd. (Ed.), *Çağdaş Türkolojinin izinde (Prof. Dr. Süer Eker armağan kitabı)* içinde (s. 1129-1150). Ankara: Grafiker Yayınları.
- van der Auwera, J. & Plungian, V. A. (1998). Modality's semantic map. *Linguistic Typology*, 2, 79-124.
- Wiemer, B. (2018). Evidentials and epistemic modality. A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The Oxford handbook of evidentiality* (s. 85-108). Oxford: Oxford University Press.
- Willett, T. (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality. *Studies in Language*, 12(1), 51-97.
- Xu, Z. (2022). Pragmatic functions of evidentiality in diplomatic discourse: Toward a new analytical framework. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-14.
- Yıldırım, F. (2006). *Adana ve Osmaniye illeri ağızları I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldırım, F. (2018). *Bayırbucak Türkmen ağızı*. Ankara: Karahan Kitabevi.